

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.1; 339.9

Алевтина КУДІНОВА

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ З ПОЗИЦІЇ МАРКСИСТСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

Досліджено проблему трансформації класичної політичної економії в умовах глобалізації: яким чином зміна природи та структури суспільного продукту, поява нових суб'єктів світової економіки (наприклад, транснаціональних корпорацій), зміна галузевих структур ринку модифікують методологію, категоріальний апарат та інструментарій політичної економії. Визначено місце неекономічних факторів економічного розвитку в умовах глобалізації (вестернізація, глокалізація, культурний імперіалізм тощо). Розкрито соціально-економічний зміст глобальної політичної економії. Виокремлено ключові відмінності глобальної політекономії від класичної.

Ключові слова: *глобальна політична економія, класична політична економія, глобалізація, соціально-економічні відносини.*

JEL: B12, F63, O10

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Політична економія сьогодні переживає етап переосмислення, оновлення предмета та відповідної модифікації свого змісту, чому сприяють процеси, що відбуваються як на національному рівні, так і на рівні світової економіки. Глобальна інтеграція, економічна синергія, корпоративно-конкурентний глобалізм, хвилеподібна регіоналізація, зниження ролі та статусу держав з невисоким рівнем конкурентоспроможності за постійного зростання впливу наймогутніших країн тощо обумовлюють вектор світового розвитку у XXI ст. При цьому країни-лідери глобалізаційного руху є і ключовими трансформаторами традиційної системи соціально-економічних відносин. Зокрема, в наш час мова йде не про експлуатацію людини людиною, а про експлуатацію цілих народів та націй, про експлуатацію глобальним капіталом національних капіталів. Ми є свідками формування нової системи поділу праці, спеціалізації, кооперування і усупільнення виробництва, трансформації та ускладнення розгалуженої системи відносин, яка і визначить структуру всесвітнього господарства.

В таких умовах лише зростає роль політичної економії як науки, що аналізує взаємодію всезагального в економіці з особливим у системі економічних відносин: як загальні передумови, властивості та фактори розвитку визначають риси соціально-економічної системи, а держави-домінанти світового господарства встановлюють напрямки руху інших національних економік і яким чином розмаїття економічних систем різних країн формує об'єктивну властивість світової економіки – її єдність.

Огляд літератури та виділення невирішеної частини проблеми. Проблеми формування та розвитку національних економік в умовах глобальних змін сьогодні

присвячується багато наукових робіт та публікацій як зарубіжних вчених (Ф. Фукуяма, Тоффлер, В. Інозцев) [1; 2; 3], так і вітчизняних (А. Чухно, Д. Лук'яненко, А. Поручник) [4]. Проте проблема становлення системи соціально-економічних відносин у нових умовах знаходиться, на наш погляд, ще на початковому рівні. Роботи Р. О'Брайана та М. Вільямса [5], Ю. Зайцева та В. Савчука [6], Я. Столярчук і А. Колота [4], що присвячені еволюції, динаміці та структурі соціально-економічних відносин у глобальному контексті, започаткували ці дослідження. Тому вважаємо за потрібне поглиблювати вивчення поставлених питань, досліджуючи "глобальні економіко-політичні процеси, що знаходяться поза контролем національних держав".

Викладення основних результатів дослідження. Як наука, глобальна політична економія вивчає теоретичні проблеми суспільного виробництва в умовах глобалізації, досліджує тенденції та закономірності розвитку світового господарства за умов посилення інтеграційних процесів, аналізує з політико-економічної точки зору глобальне економічне середовище, розглядає проблему формування всесвітньої власності, глобального економічного управління, економічного відтворення в масштабах світової економіки тощо. Вищезазначена та суміжна проблематика і становить предмет глобальної політекономії.

Методологія, категоріальний апарат та інструментарій політичної економії дозволяють виявити потенціал, рушійні сили того способу виробництва, що формується, показати обмеження та перспективи одних економічних форм у порівнянні з іншими, відобразити основне питання економічної науки: "Безпосереднє відношення власників умов виробництва до безпосередніх виробників – це відношення, всяка форма якого кожного разу природно відповідає певному ступеню розвитку способу праці, а потому і суспільній продуктивній силі останнього...". При цьому економічні закони, що відображають закономірності самого господарства і впливають з його історичного минулого, не заперечуються, скоріше, переломлюються крізь призму особливостей відтворення господарських укладів та стереотипів соціально-економічного буття, закономірностей, тенденцій та чинників, що дозволять національній економіці конкурувати та виживати в умовах багатополярного світу та постійно наростаючої глобальної та інформаційної агресії з боку сил "нового світового порядку" [7].

Класифікувати наслідки глобалізації на однозначно позитивні чи негативні важко: втрати для однієї країни частіше за все означають вигоду для інших. Тому можна, скоріше, казати про прояви, короткострокові та довготривалі результати дії глобальних процесів. Так, класична політична економія вивчала соціально-економічні відносини, в яких продукт створюється працею найманих робітників, присвоюється власником капіталу, що в результаті визначає експлуататорський характер цих відносин. Безпрецедентна транснаціоналізація виробничої, торгової та фінансової сфер, перетворення ТНК на головну рушійну силу економічної глобалізації, руйнація традиційних форм світоустрою, підриг державно-центричної структури міжнародних відносин доводять наявність нових форм експлуатації цілих країн та націй. Хоча ще Гегель у своїй роботі "Основи філософії права" писав: "Буржуазне суспільство при всьому його багатстві ніколи не буде достатньо багатим, тобто виходячи лише зі своїх внутрішніх можливостей, ніколи не зможе стати на заваді зростанню злиденності та збільшенню кількості бідного населення. ...Згідно з цією діалектикою, конкретне буржуазне суспільство змушене виходити за свої межі, щоб шукати серед інших народів, відстаючих або за рівнем розвитку промислових засобів, або за технічними навичками, споживачів своєї продукції, і, відповідно, засоби для власного існування".

При цьому протиріччя між глобальними гравцями та традиційними суб'єктами капіталістичної економіки не усунені, а скоріше, лише посилюються, зокрема: між країнами та групами країн; між країнами та відповідними міжнародними інститутами; між окремими країнами та транснаціональним капіталом (ТНК, ТНБ) тощо.

Відбуваються кардинальні зміни і в структурі суспільного продукту: у доіндустріальному суспільстві переважала сільськогосподарська продукція, в індустріальному – промислові продукти, в сучасній розвинутій економіці домінують послуги, а інформаційне виробництво взагалі передбачає поєднання інформаційного продукту та послуг. Крім того, унікальність інформації як блага, що може бути всезагальною власністю (в процесі трансляції інформації, її обміну ніхто нічого не втрачає, а всі тільки збагачуються інформацією, кожний індивід стає її власником), що дозволяє поєднати індивідуальну та суспільну власність, є властивістю, яку не можна побачити та навіть уявити в матеріальних благах. Поява інформації як нового фактора виробництва означає формування нової економічної структури, яка вимагає адекватного регулювання. Проте сьогодні економічні відносини з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання регулюються, виходячи з традиційних уявлень, сформованих в умовах індустріально-ринкового господарства.

Сучасна наука не може залишати поза своїм інтересом і нові суб'єкти світової економіки, зокрема ТНК, які сьогодні у впливі на світову економіку вийшли на перший план, власні інтереси ставлять вище за державні, тому роль національних держав слабшає і частина функцій переходить до різних наддержавних організацій та об'єднань. Транснаціональні корпорації в своєму прагненні раціоналізувати та оптимізувати виробничу діяльність змінюють структуру виробництва і переміщують масовий випуск трудомістких видів товарів у країни, що розвиваються, що сприяє скороченню традиційних галузей у цих країнах. У результаті відбувається зміна галузевих структур ринку. Виробничі галузі поділились на два типи: традиційні напрямки (текстильна, добуток вугілля, сталелітейна, автомобільна, хімічна), яким властиві відносно висока трудомісткість та активне використання сировини, вони стрімко переміщуються в країни, що розвиваються, туди, де і те, і інше відносно дешевше; галузі, засновані на інформації та знаннях (фармацевтика, комунікації, електроніка, комп'ютерна, аерокосмічна, біотехнологічна галузі), розробка, дослідження, дизайн, тестування, обслуговування покупців та технічна підтримка.

Експансія ТНК призводить до поширення певних соціальних інститутів і норм, що мають ознаки вестернізації (менеджмент, нові форми організації і управління виробництвом, професійні стандарти, корпоративні кодекси поведінки, але головне - стандарти споживання). Нові інституційні та глобалізаційні умови господарювання, радикальна трансформація суспільства, роль сучасного інституту держави в умовах поглиблення глобалізації всіх видів людської діяльності, посилення культурної самоідентифікації, загострення фінансово-економічної нестабільності світового господарства обумовлюють не лише необхідність оновлення об'єкта політичної економії в нових політико-економічних реаліях, але й визначення її предмета із врахуванням основних закономірностей глобального економічного розвитку, принципів та особливостей його руху.

Традиція класичної версії політекономії передбачає, що історично визначений базис (виробничі відносини) обумовлює собою характер, тип суспільної надбудови. Трендом сучасної економічної науки є визнання якщо не домінування неекономічних факторів економічного розвитку, то принаймні їх рівноважного, рівноцінного впливу на суспільний

розвиток. Зайвим прикладом фундаментальності та стійкості цивілізаційних відмінностей є “десекуляризація світу”, оскільки відродження релігії, або, говорячи словами Ж. Капеля, “реванш Бога”, створює основу для об’єднання цивілізацій, тобто ідентифікації зі спільнотою, що виходить за національні межі. Навіть ТНК, що постачають “світові товари”, змушені діяти відповідно до принципу глокалізації та адаптувати їх до місцевої культури і ринків. Крім того, культурний імперіалізм, експансія західної культурної моделі зі всіма її специфічними особливостями (визнання здатності індивіда до відокремлення від соціальних впливів та обмежень, формування своєї особистості відповідно до власних уподобань; активне розповсюдження стандартів, що пов’язані з багатством та успіхом у конкурентній боротьбі) сприяють зростанню цивілізаційної самосвідомості.

Ще на початку ХХ ст. відомий філософ С. Булгаков зауважував, що соціальна проблема є ключовим питанням політичної економії. Проте розширення середнього класу (особливо у західних країнах) усуває соціальні антагонізми, трансформує фундаментальні основи ринкової економіки та знімає проблему класового суспільства в тому контексті, як її розглядав К. Маркс. Вихідний методологічний принцип класичної політичної економії – інтереси власників факторів виробництва та робітників. І хоча “політична економія древніх має однаковий зміст з політичною економією нашого часу: при всіх можливих революціях становили віч-на-віч лише дві партії: партія людей, що бажають існувати власною працею, і партія людей, що бажають жити за чужий рахунок” [8], то сьогодні мова все ж йде про суперечливість інтересів країн-лідерів (які стоять в авангарді глобальних змін) і периферійними країнами. Крім того, якщо приватні економічні інтереси стабільні та прогнозовані, то національні, державні, міжнародні, транснаціональні інтереси мають діаметрально протилежні, часто суперечливі прояви на різних рівнях економічної взаємодії.

Зміна ролі людини у суспільному виробництві, з одного боку, через інтенсивне впровадження нових технологій, скорочення зайнятості сприяє зростанню суспільного вільного часу, відповідно, орієнтації значних верств населення на дозвілля як єдину форму невідчуженого буття. З іншого боку, особистість перетворюється на функцію спеціаліста і клієнта, який підпорядковується стандартам “суспільства масового споживання” та корпоративної культури. З одного боку, впровадження інформаційних технологій змінює характер праці у бік творчості, вільного самовираження. З іншого боку, природа економічних відносин залишилась незмінною. Сучасне інформаційне суспільство все одне є суспільством найманої праці, тому в сучасній економіці передових індустріальних країн закон трудової вартості, обґрунтований А. Смітом та розвинутий К. Марксом, отримує “друге дихання”, а питання розширення предметного поля сучасної політичної економії ще більш актуалізується [9]. Крім того, гедонізм як філософія сучасної людини призводить до суспільних трансформацій. Так, суспільство досягає високого і гарантованого рівня матеріального добробуту, створює механізми, що дозволяють раціонально регулювати та вирішувати виникаючі проблеми і звільняти тим самим більшість своїх членів від мікросоціальних, політичних, ідеологічних проблем. Людина в такому суспільстві перетворюється на індивіда, що орієнтований передусім на спокій та насолоду і його зв’язки з іншими людьми, побудовані саме на цих пріоритетах, тому вони випадкові та поверхневі. Така людина не здатна збагатити цивілізацію принципово новими конструктивними елементами, це “людина-равлик”, яка використовує свободу, щоб сховатися у власну затишну раковину [10].

“Ті, хто демонізує глобалізацію, занадто часто випускають з виду її корисні

результати. Проте прихильники глобалізації відрізняються ще більшою упередженістю. Для них глобалізація (яка зазвичай асоціюється з перемогою капіталізму американського типу) і є прогрес, країни, що розвиваються мають прийняти його, якщо вони хочуть ефективного росту та подолання бідності. Однак більшості країн глобалізація не принесла обіцяних економічних вигод" [11]. Більш того, такі країни поступово перетворюються з суб'єкта на об'єкт глобальної економіки, оскільки глобалізаційні процеси, перш за все, зачіпають розвинуті країни, країни-лідери, а вже потім "перекидаються" на країни, що розвиваються. В результаті вони завжди "приходять" на глобальний ринок "другими". З 1960 р. розрив між найбагатшими та найбіднішими країнами подвоївся, і "замість того, щоб знищувати чи послабляти прояви нерівності, інтеграція національних економік у світову систему, навпаки, поглиблює їх та робить у багатьох випадках більш гострими" [12].

Проблема формування на Землі, за висловом деяких вчених, "гетто відсталості" загрожує новими, не баченими до цього проблемами. По-перше, посилення проявів злиденності та убогості в таких країнах. По-друге, заборгованість країн "четвертого світу" ТНК і міжнародним інститутам. По-третє, потенціал нестабільності та загроз національній безпеці периферії світового господарства, оскільки кризові явища в зоні слаборозвинутих країн викликають серйозні потрясіння в країнах промислово розвинутого Заходу. Для країн-лідерів глобального руху також є певні загрози: схильність до самовиродження і замикання "в своєму колі", зниження конкурентоспроможності продукції країн "золотого мільярду" в результаті створення її аналогів у країнах з дешевою робочою силою, а перенесення виробництва у країни, що розвиваються, де безпосередньо добувається сировина та нижчі витрати на робочу силу, загострює проблему зайнятості; фіаско концепції мультикультури (масовий притік іноземців з іншими культурами, способом мислення та укладом життя загострив передусім соціальні проблеми, поставив під загрозу національну та культурну самобутність європейців, а останнім часом у зв'язку із зростанням ісламського екстремізму - і національну безпеку держав).

Глобалізація через широке використання нових інформаційних технологій, нові корпоративні стратегії управління, більш прогресивні методи інформаційного забезпечення внутрішньої діяльності компаній, міграційні потоки робочої сили дозволить вийти країнам-лідерам на якісно новий рівень виробництва та споживання. З іншого боку, зростаюча інтеграція світової економіки призводить до інтенсифікації бідності й нерівності всередині та між країнами, набуття економічної влади новими національними і міжнародними силами не супроводжується відповідними зрушеннями в їх соціальній відповідальності перед людьми на глобальному рівні. Баланс економічних та людських цінностей як один з принципів управління світовим господарством стає все більш необхідним з розширенням процесу глобалізації. В цьому зацікавлені не лише бідні верстви, нерозвинуті країни, оскільки якість життя "золотого мільярду" все більше залежить від того, що відбувається на периферії світової економіки.

Таким чином, розрив між країнами зростає, а явних тенденцій до усунення дуалізму центру-периферії немає, і парадокс у тому, що серед країн, які відстають в умовах глобалізації, опинились не лише ті країни, які з самого початку через різні причини були поза глобальними змінами, але й ті, хто ініціював та сприяв активізації цих процесів. Тобто мова вже не про те, чи брати участь у процесі глобалізації, а в тому, яким чином це зробити. Потужність глобалізації настільки велика, що через глобальний інформаційний моніторинг руйнуються світові економічні захисні механізми, а тотальна

транспарентність, відкритість, “прозорість” слабких економік лише посилює процеси нестабільності та мінливості світового господарства, його схильності як до циклічних, так і до нециклічних криз. Глобальна економічна криза виявила суперечності, що нагромаджувалися останніми десятиліттями і не мали достатнього наукового усвідомлення, тому сучасна політична економія є поєднанням, з одного боку, прагматизму, а з іншого - гуманітарних наук. Розвиток суспільства став набувати кризового характеру. Не тільки несподівані падіння економіки, банкрутства, зростання безробіття, зниження доходів, економічна неспроможність цілих країн, а й деструкція культури, моральна деградація, посилення протестних настроїв стали ознаками сучасного світу. В цих умовах проблема забезпечення справедливості та усталеності соціально-економічного розвитку виходить на перший план, потребує невідкладного теоретичного осмислення і практичного вирішення.

Висновки. Отже, глобальна політична економія – наука, що вивчає теоретичні проблеми суспільного виробництва в умовах глобалізації, досліджує тенденції та закономірності розвитку світового господарства за умов посилення процесів інтеграції й інтернаціоналізації, аналізує з політико-економічної точки зору глобальне економічне середовище, розглядає динаміку залежності економічних агентів як по ендогенному, так і по екзогенному напрямку не стільки від національних, скільки від наднаціональних інститутів.

Спираючись на методологічні принципи класичної політекономії, глобальна політекономія використовує методологічний інструментарій міждисциплінарної інтеграції та загальнонаукові методи пізнання: системний підхід, еволюційну теорію, принципи невизначеності й доповнюваності. Серед основних політико-економічних проблем – питання формування світової (всесвітньої) власності, глобального економічного управління, економічного відтворення в масштабах світової економіки тощо. Вищезазначена та суміжна проблематика і становить предмет глобальної політичної економії.

Література

1. Фукуяма Ф. *Великий разрыв* / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ. под общ. ред. А. В. Александровой]. – М. : АСТ : Ермак, 2004.
2. Тоффлер Э. *Третья волна* / Э. Тоффлер. – М. : АСТ, 2004.
3. Иноземцев В. Л. *Пределы “догоняющего” развития* / В. Л. Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 295 с.
4. *Глобальное экономическое развитие: тенденции, асимметрии, регулирование* : моногр. / под науч. ред. проф. Д. Лукьяненко, А. Поручника, В. Колесова. – К., 2013.
5. O'Brien R. *Global Political Economy. Evolution and Dynamics* / R. O'Brien, M. Williams. – New York, 2004.
6. Зайцев Ю. К. *Сучасна політична економія (проблеми та інституціональне поле предмета і методології досліджень)* : навч. посіб. / Ю. К. Зайцев, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2011.
7. Гельвановский М. И. *Философия хозяйства и конкурентоспособность* / М. И. Гельвановский // *Экономическая теория на пороге XXI века* – 6 : в 2 кн. / [под ред. Ю. М. Осипова и др.]. – М., 2002. – С. 138.
8. Бланки А. *История политической экономии. Т. 1* / А. Бланки. – Спб., 1869. – С. 8.

9. Тарасевич В. М. Політична економія: ім'я власне, широкий смисл і предметний простір / В. М. Тарасевич // *Економічна теорія*. – 2012. – № 1. – С. 21–34.
10. Дилигенский Г. “Конец истории” или смена цивилизаций? / Г. Дилигенский // *Вопросы философии*. – 1991. – № 3.
11. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции / Дж. Стиглиц. – М., 2003. – С. 23.
12. Владимирова И. Г. Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия [Электронный ресурс] / И. Г. Владимирова. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/press/management/2001-3/10.shtml>.
13. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // *Економіка України*. – 2012. – № 5 (606). – С. 4–17.
14. William A. Niskanen THE PECULIAR ECONOMICS OF BUREAUCRACY / A. William // *American Economic Review*. – 1968. – No. 58 (2). – P. 293–305.

References

1. Fukuiama F. *Great disruption* / F. Fukuiama ; translated from English, ed. by A. V. Aleksandrovoi. – М. : ACT : Ermak, 2004 (In Russ.).
2. Toffler E. *Third wave* / E. Toffler. – М. : AST, 2004 (In Russ.).
3. Inozemtsev V. L. *Limits of chasing development* / V. L. Inozemtsev. – М. : *Ekonomika*, 2000. (In Russ.).
4. *Global economic development: tendencies, assymetries, regulation : monogr. / pod nauch. red. prof. D. Luk'ianenko, A. Poruchnika, V. Kolesova*. – К., 2013 (In Russ.).
5. O'Brien R. *Global Political Economy. Evolution and Dynamics* / R. O'Brien, M. Williams. – New York, 2004.
6. Zaitsev Iu. K. *modern political economy (problems and institutional field of the object and methodology of research): manual* / Iu. K. Zaitsev, V. S. Savchuk. – К. : KNEU, 2011 (In Ukr.).
7. Gel'vanovskii M. I. *Philosophy of economy and competition* / M. I. Gel'vanovskii // *Ekonomicheskaja teoriia na poroge XXI veka – 6 : v 2 kn. / [ed. by Iu. M. Osipova i dr.]*. – М., 2002. – P. 138 (In Russ.).
8. Blanki A. *History of political economy. T. 1* / A. Blanki. – Spb., 1869. – P. 8 (In Russ.).
9. Tarasevich V. M. *Political economy: name, broad sense and scope* / V. M. Tarasevich // *Ekonomichna teoriia*. – 2012. – № 1. – P. 21–34 (In Ukr.).
10. Diligenskii G. “The end of history” or civilisation change? / G. Diligenskii // *Voprosy filosofii*. – 1991. – № 3 (In Russ.).
11. Stiglits Dzh. *Globalization: alarming tendencies* / Dzh. Stiglits. – М., 2003. – P. 23 (In Russ.).
12. Vladimirova I. G. *Globalization of world economy: problems and consequences [WWW resource]*. – Available at: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-3/10.shtml> (In Russ.).
13. Gal'chins'kii A. *Economic development: methodology of renewed paradigm* / A. Gal'chins'kii // *Ekonomika Ukraini*. – 2012. – № 5 (606). – P. 4–17 (In Ukr.).
14. William A. Niskanen THE PECULIAR ECONOMICS OF BUREAUCRACY / A. William // *American Economic Review*. – 1968. – No. 58 (2). – P. 293–305.

Редакція отримала матеріал 20 березня 2014 р.